

Polgári Szemle, 13. évf. 1–3. szám, 2017, 188–198., DOI: 10.24307/psz.2017.0916

Czibalmos Róbert – Kovács Györgyi

A diverzifikáció és a multifunkcionalitás lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdálkodói körében

The Opportunities of Diversification and Multifunctionality Among the Farmers of Jász-Nagykun-Szolnok County

Összefoglalás

Tanulmányunk a Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazdálkodók helyzetét vizsgálja, ezen belül a gazdák gazdaságfejlesztési motívumait, a gazdaság diverzifikációjának helyzetét, a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatos terveiket, az ezeket segítő és akadályozó tényezőket. Megállapítottuk, hogy nem igazán halad a folyamatot potenciálisan mérséklő tevékenységdiverzifikáció sem; a 10 hektár alatti kisgazdaságok szinte eltűntek, a 300 hektárnál nagyobb területen gazdálkodók aránya viszont 10 év alatt a háromszorosára nőtt. A statisztika szerint a magyar mezőgazdaság munkaerő-felhasználása folyamatosan csökken. A tanulmányban a mezőgazdasági termelésen túli funkciókon belül a nem árujellegű közszolgáltatásokkal külön is foglalkozunk.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: D83, Q12, Q15

Kulcsszavak: kérdőíves felmérés, Jász-Nagykun-Szolnok megye, birtokkoncentráció, diverzifikáció, multifunkcionalitás, agrárgazdaságtan

CZIBALMOS RÓBERT tudományos főmunkatárs, Debreceni Egyetem AKIT Karcagi Kutatóintézet (rczimb@agr.unideb.hu), KOVÁCS GYÖRGYI tudományos munkatárs, Debreceni Egyetem AKIT Karcagi Kutatóintézet (kovacsgyorgyi@agr.unideb.hu).

Summary

The study analyses the situation of farmers (incentives to farm development, the current status of farm diversification, and farmers' plans of a multifunctional agriculture) in Jász-Nagykun-Szolnok County. It was found that the diversification of activities, a factor that potentially dampens the process, is hardly progressing. Farms that are less than 10 hectares in size have nearly disappeared, while the number of farms larger than 300 hectares has tripled in the past 10 years. According to the relevant statistics, the Hungarian agriculture's employment capacity is on the continuous decline. Non-goods public services are separately discussed within the scope of functions outside agricultural production.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: D83, Q12, Q15

Keywords: questionnaire, Jász-Nagykun-Szolnok county, farm concentration, diversification, multifunctionality, rural economics

BEVEZETÉS

A szakirodalomban a farmdiverzifikáció, a „pluriactivity” és a multifunkcionalitás fogalma gyakran együtt is előfordul. Szélesebb körben elfogadott magyar megfelelője egyiknek sincs. A fogalmak farm szintű szintézisét – a fontosabb szakirodalmi közleményekre is alapozva – korábbi munkáinkban (Fehér, 2003; 2005:276) végeztük el. E szerint a farmdiverzifikáció – szűkebb értelemben – az üzemen belüli tevékenységek körének bővítéseként értelmezhető, s külön vizsgáltuk a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági diverzifikációs irányokat (Fehér et al., 2010). Osztjuk azokat a nézeteket, amelyek szerint a farmdiverzifikáció tágabban vett értelmezése és a „pluriactivity” igen sok hasonlóságot mutat, illetve a „pluriactivity” (szó szerinti jelentésétől eltérően) inkább jövedelemdiverzifikációt jelent, és a gazdaságokon kívüli jövedelemszerzésre fókuszál.

A multifunkcionalitásnak mint tevékenységorientált fogalomnak és a szűkebb értelemben vett farmdiverzifikációnak sok közös területe, érintkezési pontja van. Mindkettő szorosan kapcsolódik a mezőgazdasághoz, így a gazdaságokon (farmokon) belüli tevékenységekre vonatkozik, mindkettő elősegíti a foglalkoztatást (az önfoglalkoztatást és a családtagok foglalkoztatását is ideértve), valamint a jobb megélhetést. A multifunkcionalitás azonban magában foglalja a hagyományos mezőgazdálkodást, a farmdiverzifikáció viszont csak a hagyományostól eltérő tevékenységekre vonatkozik. A multifunkcionalitást tehát általánosabb, szélesebb körű fogalomnak tekinthetjük. Az utóbbi években a diverzifikáció fókuszában egyre erőteljesebben jelennek meg a megújuló energiák hasznosítási lehetőségei, hiszen a mezőgazdasági tevékenységek ideális nyersanyagot, megfelelő teret adnak ezeknek (SRUC, 2016). Az országoként és tudományzakonként is eltérő fogalomhasználat rendszerezésére figyelemre méltó kísérlet a Concept Oriented Research Clusters (CORCs) kidolgozása (Caron, 2008).

Magyarország az uniós csatlakozással részese lett a Közös Agrárpolitikának, amelynek választ kell adnia a fenntarthatóság követelményeire, beleértve a tájvédelmet, a természeti erőforrások és a biodiverzitás megőrzését, valamint az élelmiszer-biztonság kérdését. Előtérbe kerül a mezőgazdaság sokfunkciós felfogása, a közjavak és a vidéki gazdaság diverzifikálása, a vidéki életminőség javítása. Ennek kapcsán egyre inkább elfogadott álláspont, hogy a vidéki térségek népességmegtartó képességében, a helyi foglalkoztatási és megélhetési lehetőségek bővítésében, a hagyományos vidéki táj megővésében és fenntartásában különös szerepe van a gazdálkodók mezőgazdasági alaptevékenységen kívüli tevékenységbővítésének. Az agrárpolitika oldaláról itthon is felmerült az igény olyan több lábbon álló mezőgazdasági vállalkozások kialakításának ösztönzésére, melyek alternatív jövedelemszerzési lehetőségek eredményeképp biztosabb megélhetést nyújtanak a vidéki népesség egy részének (Hamza, 2011).

A vidékfejlesztési politika alapelvei között megjelent az integrált, multifunkcionális jelleg, valamint a helyi erőforrásokra alapozott fejlesztés, melyek a tevékenységbővítés, az alternatív gazdálkodási formák jelentőségét hangsúlyozták. A vidékfejlesztés szemlélete az idő előrehaladtával egyre erőteljesebbé vált, és megjelent a támogatási rendszerben is. 2000 és 2002 között három évig a Vidékfejlesztési Célelőirányzat (VFC), majd 2004-ben a SAPARD Program, 2004 és 2006 között az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP), majd 2007-től az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) keretében jelent meg pályázati felhívás a tevékenységdiverzifikáció ösztönzésére. A VFC megjelenésétől az ÚMVP-ig eltelt hét év során azonban megfigyelhetők kisebb-nagyobb hangsúlyeltolódások – a diverzifikáció területeit és a célkitűzéseket illetően – a különböző támogatási programok között.

A mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az uniós csatlakozást megelőző és az azt követő években csökkent, de a 2010–2015-ös időszakra egyaránt a mezőgazdaság munkaerőigényének növekedését mutatják a statisztikák. Ez a folyamat azonban nem az ágazat teljesítménynövekedésének, a piaci alapú foglalkoztatás bővülésének a következménye, sokkal inkább ebbe az irányba hatott a lakosság közmunkaprogramokban történő részvétele (Kapronczai, 2016).

Ezzel egy időben az agrárcégek nem tudnak megfelelő számú munkást, illetve mezőgazdasági szakembert (mezőgépezés, szakasszisztens) találni (Agrárélet, 2016). A legtöbb ember a nagy kézimunka-igényű ágazatokból hiányzik. A zöldség-gyümölcs termelésben az utóbbi években voltak olyan területek, ahol a munkások hiánya már a betakarítást is veszélyeztette (NAK, 2016).

ANYAG ÉS MÓDSZER

Jász-Nagykun-Szolnok megye településeinek gazdálkodóira alapozva, kérdőíves felmérésünket 1997-ben indítottuk el, melynek során – az anonimitást biztosítva – a gazdálkodással és a gazdával kapcsolatban gyűjtöttünk információkat. A gazdálkodók kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a megye összes kistérsége és ezekben minél több település képviseltesse magát. Az alkalmazott, rétegzett mintavétel azonos mintanagyság és azonos szórású jellemző mellett nagyobb megbízhatóságot jelent, mint az egy-

szerű, véletlen mintavétel. A kutatás eredményei, az azokból levonható következtetések alapvetően a vizsgált sokaságra vonatkoznak. Hat alkalommal végeztünk felmérést (1997, 2000, 2002), 2005-ben már az EU-csatlakozás hatásainak problémakörével is foglalkoztunk, 2008-ban pedig a multifunkcionális mezőgazdasággal kapcsolatos kérdéskörrel bővült a felmérésünk. A 2015. évi, hatodik felmérésünk során is folytattuk a vizsgált gazdálkodói körben a diverzifikációs próbálkozásokra vonatkozó felmérést. Az adatbázis 100 fő körüli gazdálkodóra terjedt ki. Legutóbbi, 2015-ös felmérésünkben a Jász-Nagykun-Szolnok megyei NAK (Nemzeti Agrárgazdasági Kamara) falugazdász-hálózatának segítségével már 864 gazdálkodót tudtunk megkeresni. A legutóbbi minta nagysága lehetővé teszi az érintett térségekre vonatkozó következtetések levonását is. Ennél nagyobb téregységekre csak más kutatásokkal, szakirodalmi közlésekkel történő összehasonlítás révén extrapolálhatunk.

A megyei felmérésben szereplő gazdálkodók által használt szántóterület, illetve összes mezőgazdasági terület az első öt felmérésben nem érte el az összes megyei szántó, illetve mezőgazdasági terület 10 százalékát (6-7%). A 2015. évi, hatodik felmérésben ugyanez az arány szántónál 26,8%, illetve 27,1% a mezőgazdasági összterület esetén, amely értékek jóval a reprezentativitás által támasztott követelmény felett vannak (a megye összes szántóterülete 330 ezer hektár, ebből az általunk vizsgált gazdálkodók 88,5 ezer hektárt használnak!). A minta kiválasztásánál alapvető szempont volt, hogy a megkérdezett gazdák és a vizsgált gazdaságok megoszlása igazodjon a térségben játszott gazdasági súlyukhoz.

A vizsgált mintában így az 10 hektár alatti területen gazdálkodó 4 százalékos, 10,1–30 hektár között kategóriában tartozók 28 százalékos, a 30,1–300 hektáros gazdaságok 61 százalékos, míg a 300 hektárnál nagyobb birtokkal rendelkezők 7 százalékos súlyt képviselnek (Kovács et al., 2016).

A multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatban a gazda *ismereteinek forrásait*, az adott gazdaságban és kistérségben való *bevezetés és fejlesztés körülményeit*, *ösztönző és gátló tényezőit*, a teendő *intézkedéseket* tártuk fel. A zárt kérdéseknél azon válaszok esetében, amelyeknél sorrendet is meg kellett jelölni, az első helyre tett válaszhoz a sorrend utolsó számjegyének megfelelő értéket rendeltük, míg a sorrendben utolsónak besorolt 1 pontot kapott. A pontok így összegezhetőek, a legmagasabb érték az adott válasz abszolút első helyét mutatja meg.

Az interjútervek és a kérdőívek összeállításánál, valamint a felméréseknél a következő főbb szempontokat érvényesítettük:

– külön blokkban (kérdőívben fejezet!) vizsgáljuk a gazdaságot, a gazdát, a gazda családját és a válaszadó gazda véleményét a multifunkcionális mezőgazdaság saját gazdaságában és az adott járásban való bevezetéséről és terjedéséről;

– legyenek olyan kérdések, amelyeket összehasonlíthatunk hasonló külföldi és hazai felmérések eredményeivel;

– „nyitott” és „zárt” kérdéseket egyaránt használjunk; a zárt kérdések többsége tegyen lehetővé bizonyos mértékű nyitottságot a – külön is részletezett – „egyéb” lehetőség révén;

– több kérdésnél legyenek visszakérdezések, illetve próbák;

- ne szerepeljenek olyan pénzügyi, munkaügyi, jövedelmi adatok, amelyek a gazdáknál bizalmatlanságot váltanának ki;
- az interjúkba vonjuk be a gazdaságban munkát végző vagy jelentős érdekeltséggel rendelkező családtagokat is;
- a járások jelentősebb településeiről kerüljenek be gazdák a felmérésbe;
- olyan településekről, amelyekre speciális kultúrák (szőlő, gyümölcs, zöldség) a jellemzők, 10 hektárnál kisebb területtel rendelkező gazdák is szerepeljenek a mintában;
- a gazdaságról szerzendő információk alapvetően a termelési szervezetre, a piaci kapcsolatokra, a foglalkoztatásra, a gépesítésre, az informatikai háttérre, a földhasználatra és a gazda által adott önértékelésre terjednek ki;
- a gazdától az életkoron, iskolai végzettségen és lakóhelyen túl megkérdeztük a gazdaság kialakításának és fejlesztésének motívumait, az információszerzési és számítógép-használati szokásait;
- a családról alapadatként a létszámot, megélhetési forrásokat, iskolai végzettséget gyűjtöttük össze, külön kérdéseket tettünk fel a gazdaság és a család kapcsolataira, a gazdaság átvételére vonatkozóan;
- a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatban a gazda ismereteinek forrásait, az adott gazdaságban és kistérségben való bevezetés és fejlesztés körülményeit, ösztönző és gátló tényezőit, a teendő intézkedéseket tártuk fel.

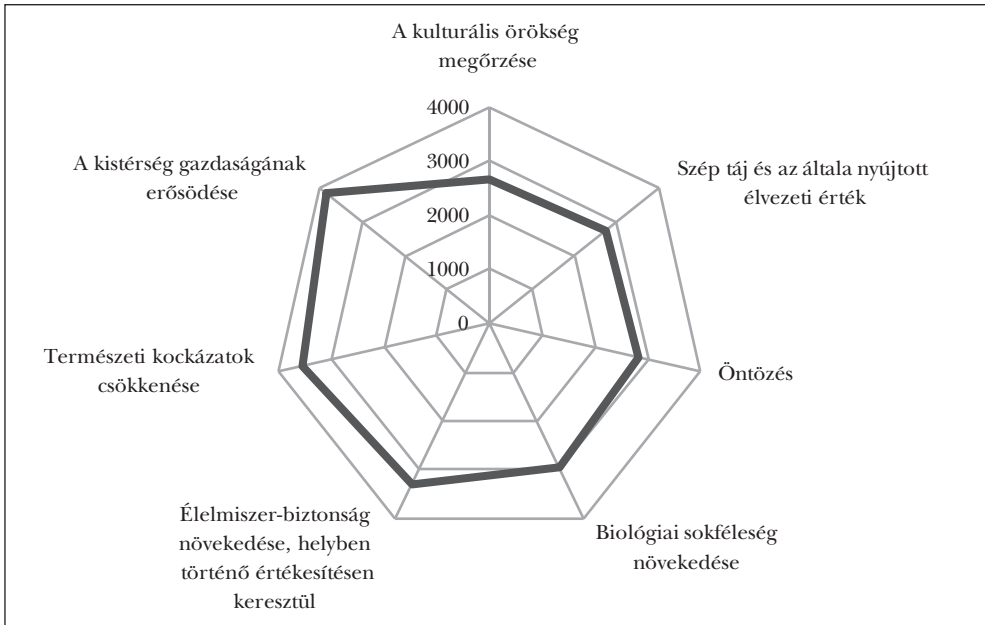
EREDMÉNYEK

Az általunk megkérdezett gazdák 47 százalékának voltak információi a multifunkciós mezőgazdaságról. Megjegyzendő, hogy a Karcagi járásban ez 52% lett.

A mezőgazdasággal foglalkozók az EU-ban számos, ún. „nem árujellegű közszolgáltatást” is nyújtanak. A 1. ábra a vizsgált szolgáltatások fontossági sorrendjét mutatja be. Amint az ábrán is látható, a térség gazdaságának erősödését tartják a legfontosabbnak. A második helyen szereplő természeti tényezők kockázata adott, a gazdálkodói elvárást, óhajt viszont kiemelten jelzi. A kockázat viszont mérsékelhető, ha a gazdálkodó a termesztés folyamán bizonyos elemeket (fémzárolt vetőmag használata, optimális agrotechnika, megfelelő szaktudás) szakszerűen alkalmaz. A gazdák sorrendjében a harmadik szolgáltatás talán a legfontosabb, hisz a kistérség/járási, település gazdasága csak úgy erősödhet, ha az elsődleges árutermelői szint után a feldolgozás és helyi értékesítés területén is lépnek a gazdaságok. Ehhez kormányzati és uniós pályázatokon keresztül megfelelő forrásokhoz is juthatnak.

Arra a kérdésre, hogy nyújtanak-e ehhez hasonló szolgáltatást, a válaszadók nagyobbik többsége azt válaszolta, hogy nem. A vizsgált gazdaságok mezőgazdasági termelésen túli tevékenységeit a 2. ábrán mutatjuk be. Az ábrán részletezett tevékenységeket és funkciókat három nagy csoportra oszthatjuk. Az egyértelműen *piacorientált* tevékenységek (mezőgazdasági termékek saját elárúsítóhelyen történő értékesítése; mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli feldolgozása; helyi és lakossági szolgáltatások; nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállításuk; nem

1. ábra: A nem árujellegű közszolgáltatások fontossági sorrendje Jász-Nagykun-Szolnok megyében

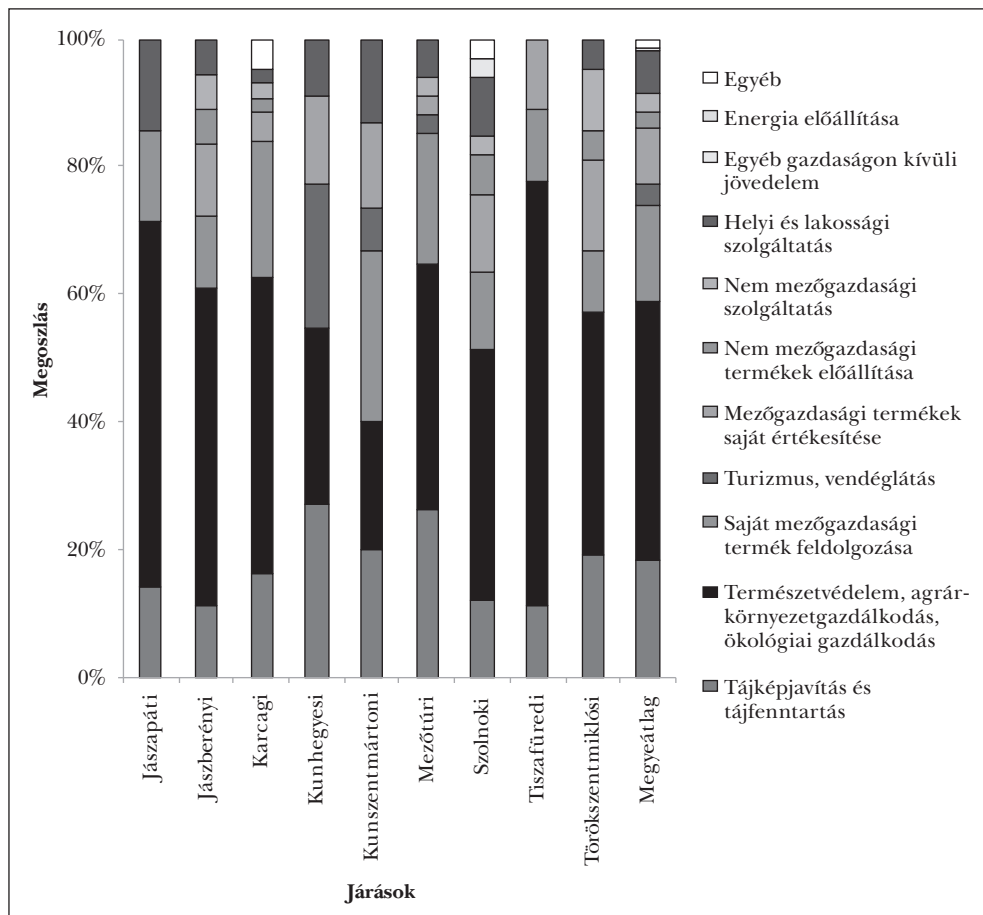

Forrás: Saját szerkesztés

mezőgazdasági szolgáltatások) mellett megjelennek a jelenleg még *nem piacorientáltak* (tájkép- és tájfenntartás, természetvédelem és agrár-környezetvédelem), valamint a kettő közötti *átmeneti képviselő tevékenységek és funkciók* (ökológiai gazdálkodás, energia-előállítás). A nem piacorientált tevékenységek és funkciók közül a természetvédelemhez és az agrár-környezetvédelemhez jelentős állami és uniós támogatások társulnak. A tájkép- és tájfenntartás ma még kevésbé támogatott és ellenőrzött, nehezen kvantifikálható, több szubjektív elemet tartalmaz. A támogatások mértéke a piacorientált tevékenységek esetén még szerényebb, illetve esetenként nem is beszélhetünk támogatásról. Az átmeneti kategória a támogatások tekintetében is középen helyezkedik el. A kutatásunkban szereplő járásokban a mezőgazdaság multifunkcionalitását egyértelműen a jobban támogatott, ma még nem piacorientált vagy átmeneti jellegű tevékenységek és funkciók határozzák meg. A jövőben ennek penetrációja jósolható, hisz a biomassa, nap- és szélenergia hasznosítása kézenfekvő lehetőség a mezőgazdaságban tevékenykedők számára; erre több pályázati forrás is rendelkezésre áll a közeljövőben a gazdaságok számára.

A fejlesztést tervezők (arányuk az összes gazdálkodón belül sajnos még most is nagyon alacsony) járási megoszlása követi a mezőgazdasági termelésen kívüli tevékenységek és funkciók alakulásának irányát. A fejlesztést fontolgató gazdák közül viszonylag sokan ismerték fel járási szinten gazdaságuk erősítésének, valamint a helyi élelmiszerpiacok növelésének a fontosságát. Az élelmiszer-feldolgozás és falusi turizmus szerepel leggyakrabban a fejlesztési irányok között. A (kormányzat számára is) legfontosabb

2. ábra: A vizsgált gazdaságok nem mezőgazdasági tevékenységei járasonként Jász-Nagykun-Szolnok megyében

Forrás: Saját szerkesztés

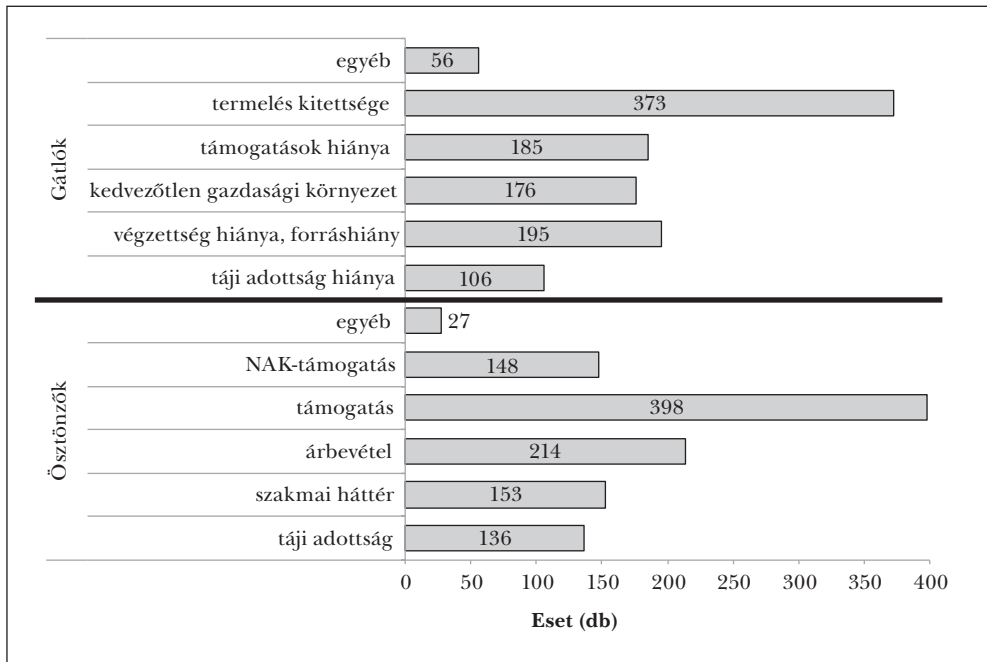
célcsoport, a kis területen gazdálkodók a legfelkészületlenebbek, forráshiányosak, és ezért képtelenek bármilyen fejlesztésre.

Nyitott kérdésként szerepeltettük a multifunkcionalitást ösztönző és akadályozó tényezőket (3. ábra). Ösztönző, gazdaságon belüli tényezőket említettek azok, akik a szóban forgó funkciókkal már rendelkeznek, illetve azok, akik ezek fejlesztését fontolgatják. Legtöbbször (46%) elsősorban a gazdasági tényezőket (támogatások) tartották ösztönzőnek. Ezt követte a megtermelt alapanyagok árbevétele (25%), majd a családtagok tudásának, szakismeretének realizálására való törekvés (18%). Utóbbi a rangsor elejére is kerülhetett volna, hisz a mai sokrétű szakismeret birtoklása nélkül minőségi termelést, feldolgozást és értékesítést végezni szinte lehetetlen. Ezt igazolja a hat felmérésen keresztül makacsul jelen lévő birtokkoncentrációs jelenség is. A nagy területtel és megfelelő szakmai ismeretekkel (ált. felsőfokú szakismeretekkel)

rendelkezők aránya folyamatosan nő, míg a szakképesítés nélküliek aránya csökken (Kovács et al., 2016).

A gátló tényezők között a gazdák 43%-a a termelés kiettségét említette meg, 23 százalékuk a tőkehiányt, és az ismeret- és ambícióhiányt, valamint a kedvezőtlen gazdasági környezetet, illetve a támogatások hiányát említették még jelentős arányban. A felsorolt gátló tényezők mindegyike csökkenthető lenne, ha a gazdálkodó elmozdulna a diverzifikáció irányába. Hiába javul a makrogazdasági környezet (támogatások, alternatív piacok), ha a gazda ismeretei, információi hiányosak, saját mikrogazdaságának szintje nem javul.

3. ábra: A fejlesztési elképzeléseket ösztönző és gátló tényezők

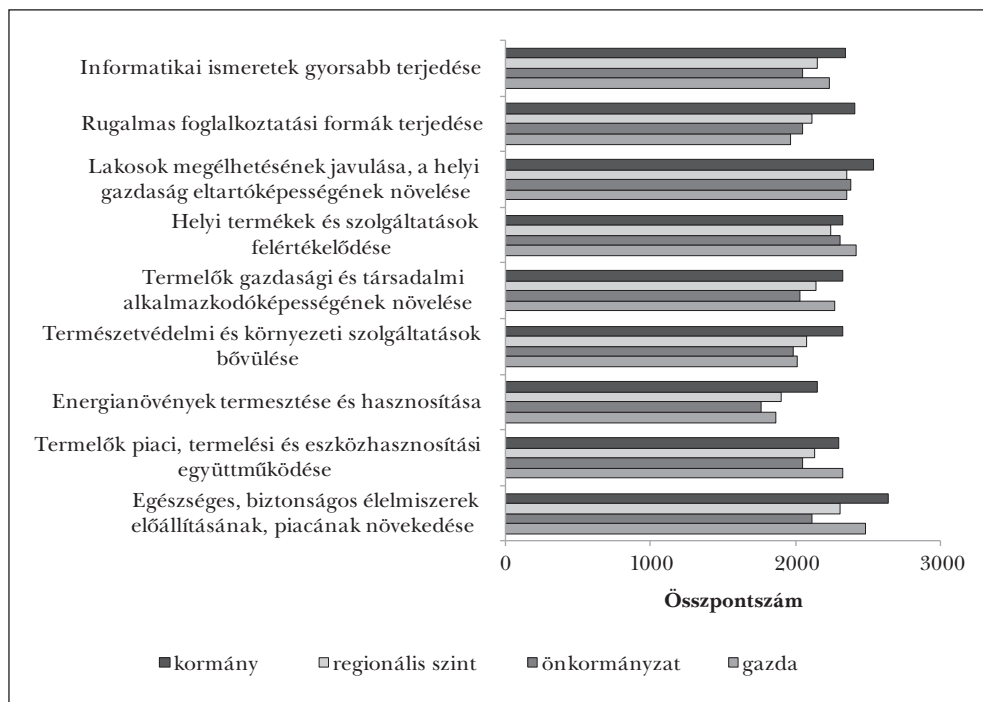
Forrás: Saját szerkesztés

Megvizsgáltuk, hogy a gazdák milyen intézkedéseket tartanának a legfontosabbnak a saját kistérségükben annak érdekében, hogy a helyi mezőgazdaság multifunkcionalitása növekedjen. Az egyes szereplők (a gazda, önkormányzat, regionális szint, kormányzat) fontosságát intézkedésenként 1 és 5 közötti pontokkal értékelték (4. ábra). Az intézkedések fontossága – véleményünk szerint is – egyértelműen az adott járásban működő gazdaságok erősítését szolgálja. A gazdák felismerték a helyi gazdaság fejlesztésének fontosságát és sürgősségét. Egyes intézkedésekben értékelési zavarokkal találkozhatunk, így például „a lakosok megélhetésének javulása, a helyi gazdaság jobb

eltartókéességének elérése” intézkedésben a gazdák a saját szerepüket egészen hátratorolják, és elsősorban a központi kormányzattól, az önkormányzatoktól, illetve a regionális szinttől várják a megoldást.

Hasonlóan túlértékelik a kormány szerepét „az egészséges és biztonságos élelmiszerek előállításának és piacának növekedését” célzó intézkedés esetében is. Az sem reális, hogy a rugalmas foglalkoztatási formák elterjedésében a gazdák szerepe annyira szerény lenne, mint amennyire az ábra mutatja. A gazdák általában túlértékelik az önkormányzatok gazdasági szerepét. Sajnos a helyi gazdaságok fejletlensége miatt a vizsgált települések nagy részében valóban aránytalan a gazdasági súlyuk.

4. ábra: Az egyes intézkedésekben az egyes szereplők fontossága

Forrás: Saját szerkesztés

A 2008–2015-ös időszak alatt elvégzett gazdálkodói elégedettség elemzése során a pozitív irányú elmozdulást érzékelők aránya 50%-ról 66%-ra emelkedett. A 2008. év körüli időszak SAPS- és AKG-kifizetések körüli rendellenességek 2015-re megszűntek, a hektárra vetített támogatási összegek jelentősen emelkedtek, így a gazdálkodói szemléletben egyértelmű pozitív elmozdulás következett be. Ennek ellenére még mindig magas az „EU-szeptikus” gazdálkodók aránya (a 2008. évi 41%-ról 2015-re 25%-ra csökkent).

KÖVETKEZTETÉSEK

A vizsgált gazdálkodók jelentős része tevékenységeik diverzifikációjának tekintetében nem tudott előrelépni, gazdasága stabilitását a rendelkezésre álló földterület növelésével, birtokkoncentrációval képzei el. A létszámban kisebb – ám a mezőgazdasági területek nagy részét birtokló – kör tevékenységének javítását szintén területeik növelésében látják, náluk már megjelenik a mezőgazdasági vagy azon kívüli diverzifikáció.

A megkérdezett gazdálkodók között azonban alacsony a piacorientált tevékenységek aránya. A multifunkcionalitás adott szintje a tájkép- és tájfenntartásnak, illetve az agrár-környezetgazdálkodásnak és a természetvédelemnek köszönhető.

A fejlesztést fontolgató gazdák közül viszonylag sokan ismerték fel kistérségi gazdaságuk erősítésének, valamint a helyi élelmiszerpiacok növelésének a fontosságát. Az élelmiszer-feldolgozás és a falusi turizmus szerepel a leggyakrabban a fejlesztési irányok között.

A multifunkcionalitás gazdaságon belüli ösztönző tényezőinek többsége gazdasági jellegű volt, de megjelent a meglévő szakismeret realizálási igénye is. A gátló tényezők nagyobb része szintén gazdasági jellegű. Jelentős azonban azok aránya, akik a termelés kitettségét említették.

Mind a multifunkcionalitás, mind pedig a diverzifikáció bevezetése a gazdasági háttér mellett széles körű ismereteket, szakmai tudást feltételez (mezőgazdaság, turizmus, precíziós gazdálkodás, élelmiszer-feldolgozás stb.), márpedig a felmért gazdaságokban ezekben jelentkezik a legnagyobb hiány, vezetői, középvezetői és alkalmazotti szinten egyaránt.

A 2008–2015-ös időszakra vonatkozó gazdálkodói elégedettség elemzése pozitív irányú elmozdulást mutat, ennek ellenére még mindig magas az EU-szkeptikus gazdálkodói arány.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Jász-Nagykun-Szolnok megyei gazdálkodók gazdaságfejlesztési motívumait, a gazdaság diverzifikációjának helyzetét, a multifunkciós mezőgazdálkodással kapcsolatos terveiket, az ezeket segítő és akadályozó tényezőket vizsgálva – hat felmérés és tíz év után – megállapítottuk, hogy a megyében nem igazán halad a tevékenységdiverzifikáció. A gazdálkodók lassú erősödése még mindig nem elég tevékenységeik diverzifikálásához, forrásaik nagy részét felemésztik a szezonális éves kiadások, a gépi fejlesztések, illetve a földbérletek, földvásárlások. Utóbbi következménye is, hogy a birtokkoncentráció töretlenül erősödik, a kiscgazdaságok szinte eltűntek, a nagygazdaságok aránya viszont háromszorosára nőtt a vizsgált időszak alatt. Csak a közepes és nagygazdaságok képesek és tudnak lépni a diverzifikáció irányában: élelmiszer-feldolgozás és a falusi turizmus a két jellemző fejlesztési irány. A gazdálkodók kétharmada pozitívan értékeli az elmúlt évtizedet, egyharmaduk (ők a kisebb területen gazdálkodók) csalódott, és kiszolgáltatottnak érzi saját gazdaságának helyzetét. Sok esetben saját gazdaságuk

erősítésében túlértékelik a kormányzat szerepét, ugyanakkor már érzik, hogy a 2020-as év utáni időszak új támogatási feltételei mellett csak a termelésük hatékonyságának növelésével, multifunkcionális gazdálkodással tudnak versenyképesek maradni az Unióban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agrárélet (2016): Mezőgépeszhiány – kényszerszünet? *Agrárélet*, www.agrarelet.hu/mezogepezes-hiany-kenyszerszunet/.
- Boulay, Annabelle (2006): *An analysis of farm diversification in France and the United Kingdom based on case studies of Sud Manche and West Dorset*. <http://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.434044>.
- Caron, Patrick – Cairol, Dominique (2008): Multifunctionality: What Do We Know of It? In: *Sustainable Land Management*. Eds. F. Brouwer et al., Edward Elgar Publishing Limited, UK, Cheltenham, 41–61.
- Delgado, Christopher L. et al. (1997): *Rural Economy and Farm Income Diversification in Developing Countries*. International Food Policy Research Institute, Washington, D.C.
- Fehér, Alajos (2003): Farmdiversification in SAPARD-microregions of Northern Great Plain in Hungary. *Studies in Agricultural Economics*, no. 99., 53–73.
- Fehér Alajos (2005): *A vidékgazdaság és a mezőgazdaság*. Agroinform Kiadó, Budapest.
- Fehér Alajos – Czibalmos Róbert – Kovács Györgyi – Szepesy Edit (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. *Gazdálkodás*, 54. évf., 3. sz., 286–296.
- Hamza Eszter (2011): *A diverzifikáció főbb összefüggései a mezőgazdasági vállalkozásokban*. PhD-értekezés, Szent István Egyetem, Gödöllő.
- Kapronczai István (2016): A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek. *Gazdálkodás*, 60. évf., 5. sz., 369–427.
- Kovács Györgyi – Czibalmos Róbert – Kiss Róbert (2016): *Jász-Nagykun-Szolnok megye közepes méretű gazdaságainak, gazdálkodóinak vizsgálata (2015)*. XV. Nemzetközi Tudományos Napok „Innovációs kihívások és lehetőségek 2014–2020 között”, Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös, március 30–31., 931–938.
- KSH (2014): *Jász-Nagykun-Szolnok megye statisztikai évkönyve*. KSH-adatbázisok, 1997–2014.
- NAK (2016): *Egyre nagyobb az igény napszamosokra a mezőgazdaságban*. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, október 20., www.nak.hu/agazati-hirek/mezogazdasag/146-novenytermesztes/92572-egyre-nagyobb-az-igeny-napszamosokra-a-mezogazdasagban.
- SRUC (2016): Renewable Energy. Why should farmers invest in renewable energy? *SRUC*, www.sruc.ac.uk/info/120360/renewable_energy.